

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2021.16.245743>
 УДК 262.1:281.96УГКЦ:94(477.83-21)“1920/1930”

THE ROLE OF THE HIERARCHES OF THE UGCC IN THE SOCIO-POLITICAL LIFE OF EASTERN GALICIA (1921-1939)

Inna Khodak

PhD (History), history teacher
 Odesa educational complex № 49
 12, David Oistrakh Str., Odesa, 65025
 Ukraine
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0808-4021>
 E-mail: hodak.inna@ukr.net

Citation: Khodak, I. (2021) The role of the hierarches of the UGCC in the socio-political life of Eastern Galicia (1921-1939). *Chornomors'ka mynuvshyna*, vol. 16, pp. 90–97.

Submitted: 18.10.2021

Annotation

The purpose of the article is to highlight the features of socio-political activities of the Greek Catholic hierarchs of Eastern Galicia and their role in socio-political processes that took place in the region during the 20-30s of the twentieth century. The use of descriptive heuristic research methods made it possible to reproduce the main topics related to the political views of the hierarchs.

The article clarifies the peculiarities of the socio-political activities of the Greek Catholic hierarchs of Eastern Galicia as part of Poland. The set of archival documents used in the work makes it possible to objectively assess the activities of Greek Catholic clergy in the interwar period. It is determined that the state-church relations in interwar Poland were conditioned by a complex dialectic of internal and external factors caused by both the government's policy in the field of religion, in particular towards Ukrainians, and the UGCC itself with its historical and traditional features.

The activity of the Ukrainian Greek Catholic clergy, which was aimed at creating political parties and organizations, is considered.

Key words: UGCC, hierarchs, political organization, Greek Catholics, Catholic action, Eastern Galicia.

РОЛЬ ІЄРАРХІВ УГКЦ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (1921-1939 рр.)

Інна Ходак

Кандидат історичних наук, учитель історії
 Одеського навчально-виховного комплексу № 49
 Вул. Давида Ойстраха, 12,
 м. Одеса, 65025, Україна
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0808-4021>
 E-mail: hodak.inna@ukr.net

Анотація

Мета статті полягає у висвітленні особливостей громадсько-політичної діяльності греко-католицьких ієрархів Східної Галичини та їх ролі у суспільно-політичних процесах, що відбувалися в регіоні упродовж 20–30 рр. ХХ ст. Використання дескриптивного та евристичного методів дослідження дало можливість відтворити основні сюжети, пов'язані із політичними поглядами ієрархів. У статті з'ясовано особливості суспільно-політичної діяльності греко-католицьких ієрархів Східної Галичини.

Використаний в роботі комплекс архівних документів дає можливість об'єктивно оцінити діяльність греко-католицьких священнослужителів в міжвоєнний період. Зазначено, що державно-церковні відносини в міжвоєнний період були зумовлені складною

Цитування: Ходак І. Роль ієрархів УГКЦ у суспільно-політичному житті Східної Галичини (1921-1939 рр.). *Чорноморська минувшина*: записки Відділу історії козацтва на півдні України: зб. наук. пр. / за ред. В. А. Смолія. Одеса: ФОП Бондаренко М.О., 2021. Вип. 16. С. 90–97.

Отримано: 18.10.2021 р.

діалектикою вну-трішніх і зовнішніх чинників, спричинених як урядовою політикою у сфері релігії, зокрема щодо українців, так і суто самої УГКЦ з її історико-традиційними особливостями. Розглянуто діяльність українського греко-католицького духовенства, яка була спрямована на створення політичних партій та організацій.

Ключові слова: УГКЦ, ієрархи, греко-католики, політична організація, католицька акція, Східна Галичина.

Діяльність Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) привертає увагу багатьох дослідників. Ієрархія УГКЦ у 20–30-ті рр. ХХ ст. проголосила своє невтручання в політичні процеси, проте суттєво впливала на перебіг історичних подій. Деякі з цих ієрархів брали активну участь у громадсько-політичному житті. Особливо активно проявляли себе митрополит Андрей Шептицький та єпископ Григорій Хомишин. З їхньої ініціативи виникали політичні партії та організації.

У радянській історіографії це питання замовчувалося або висвітлювалося в рамках ідеологічних міркувань. На сучасному етапі означена проблема розробляється рядом авторів. До неї зверталися у своїх працях дослідники: І. Перевезій, О. Єгрешій, М. Москалюк та ін. Вони розглядали окремі аспекти суспільно-політичної діяльності греко-католицького духовенства. Проте відсутнє комплексне дослідження з цієї теми.

Метою пропонованої статті є аналіз суспільно-політичної діяльності духовенства УГКЦ у зазначений період.

У 20–30 рр. ХХ ст. Українська греко-католицька церква Східної Галичини була представлена трьома єпархіями: Львівською, Станіславівською та Перемишльською, де проживало близько 4 686 тисяч українців. Польська політика щодо українського питання зумовила серйозні проблеми як політичного, так і релігійного характеру. Вона виявилася у діяльності влади, спрямованій на утиски українського населення та греко-католицької церкви. Свідченням цього є значна кількість арештів священнослужителів. Масових репресій зазнали ченці та представники вищої церковної ієрархії. Серед ув'язнених, зокрема, були священники О. Богачевський, Е. Ковч, І. Сеньківський та багато інших [3, с. 316]. Ув'язнених церковнослужителів тримали в брудних камерах, застосовували до них знущання і тортури. Багато парохів знаходилося у в'язницях “суду кураєвого” у Львові. Там вони часто потерпали від голоду та хвороб. Священникам заборонялося відправляти в церквах Служби Божі. За невиконання розпоряджень їм загрожувала карна відповідальність. Варто зазначити, що переважна більшість греко-католицького духовенства не підтримала такі дії і продовжувала свою душпастирську працю. В одному із таборів її активно проводив у цей час священник В. Сіминович. Завдяки його зусиллям відбувалися підпільні церковні богослужіння [10, арк. 2].

Репресивна політика торкалася не лише окремих церковнослужителів та ченців, а дуже часто всього духовного представництва тієї чи іншої церкви. Постійним репресіям піддавався монастир сестер-василіанок у Львові. Монахам не дозволялося навіть займатися будь-якою благодійницькою діяльністю. 24 жовтня 1920 р. польські війська здійснили ревізії та арешти в даному монастирі. Серед заарештованих був священник Олекса Нагула, який користувався величезною повагою серед ченців. Головна причина його ув'язнення полягала в тому, що він не підтримував політики польської влади і не зголошувався в магістрат [10, арк. 1]. Захищати інтереси даної особи взялися сестри-черниці, які усілякими способами перешкоджали в проведенні чисельних арештів та ревізій. Проте їх дії були безрезультатними.

Жорстоких переслідувань зазнавали не лише греко-католики, але й православні, серед яких польська влада намагалася запровадити католицьку віру. Згідно зі статистичними даними, які надав дослідник М. Пилипів, у 1924 р. на Волині 450 православних церков було переведено на латинський обряд [9, с. 309].

Варто зазначити, що позиції УГКЦ були дещо міцнішими ніж у православної церкви, тому що її церковно-правовий статус захищався угодою, підписаною між Ватиканом і Польщею в 1925 р. У її першій статті зазначалося, що греко-католицька церква буде користуватися повною свободою в польській державі, де їй забезпечувалися всі права для духовного, юридичного та адміністративного управління. Єпископам та духовенству гарантувалось вільне спілкування із Апостольською Столицею [10, арк.4]. Таким чином, цей договір теоретично урівняв у правах греко-католицьку церкву в Польщі з римо-католицькою. Але фактично він не став гарантом, який захистив би священників і віруючих цієї церкви від репресій з боку польської влади.

Важливу роль у своїй діяльності польський уряд відводив асиміляційній політиці відносно українців. Одним із її напрямів стало залучення української церкви до латинського обряду. Вже 21 грудня 1922 р. за розпорядженням польського уряду магістрат Львова видав указ про введення церковно-метричних книг латинською мовою [10, арк. 13]. Вище зазначена постанова викликала протест митрополичого ординаріату, який, у свою чергу направив скаргу до Президії ради міністрів у Варшаві. У ній повідомлялося, що магістрат Львова проводить акцію переведення греко-католиків на латинській обряд, вимагаючи від духовенства УГКЦ виписів з метричних книг для переходу з греко-католицького на римо-католицький обряд [10, арк. 5].

Жодного позитивного рішення в цій справі так і не було прийнято і польська влада продовжувала втручатися у справи греко-католицької церкви. Свідченням цього є лист від 19 травня 1921 р., де греко-католицький священник у своєму зверненні до митрополичого ординаріату наголошував, що в деяких селах Західної України відбувається примусове залучення греко-католицьких парафіян до латинського обряду. Він зазначав, що римо-католицькі священники, без дозволу на те парафіяльного духовенства УГКЦ, масово вінчали та хрестили греко-католицьких парафіян, змушуючи останніх приймати їхню віру [10, арк. 35]. І таких випадків можна навести безліч.

Таким чином, асиміляційна політика польської держави проявлялась і в церковних питаннях. Представники римо-католицького духовенства вимагали від греко-католицьких священників під час обрядів хрещення, вінчання або зміни віросповідання записувати польською мовою прізвища парафіян до метричних книг. У результаті таких дій дуже часто відбувалася і заміна українських прізвищ на польські. Зокрема, замість “Вовк” записувалося “Вільк”, “Заєць” – “Зайонц”, “Добренський” – “Добжонські” [10, арк. 11].

Слід зазначити, що в разі відмови надання прізвищ або метрикальних книг польською мовою влада розцінювала діяльність священників як порушення законодавства. Тож досить часто представники влади застосовували до “неслухняного” духовенства грошові покарання, або притягали до кримінальної відповідальності. Свідченням цього є випадок, який стався з о. Ярославом Школьніком. У 1936 р. його було звинувачено в тому, що він перебуваючи на посаді адміністратора греко-католицького парохіяльного уряду записав до метричної книги прізвище Петра Касперського як “Касперський”, а не “Касперскі” [10, арк. 34].

Така політика польського уряду викликала протест в українського населення. Захищати інтереси греко-католиків на Волині став відомий політичний діяч Дмитро Левицький. Саме він зібрав значну кількість матеріалів про насильницьку акцію щодо запровадження римо-католицької віри серед віруючих. Після чого всі наявні факти відправив у листі митрополиту А. Шептицькому. У зверненні вказувалося: “Можливо, що Ваша Екссцеленція будуть мати цю справу, пояснити належним чином у Ватикані, бо ми вважаємо цю справу, з огляду релігійного та національного, дуже важливою для наших північно-західних земель” [6, с. 893].

Отримавши це звернення митрополит негайно надіслав листа папі римському, в якому інформував про жахливі події, які відбувалися на теренах Холмщини, Підляшшя та Волині. Він писав: “Урядові та може навіть церковні власті будуть старатися отримати від Вашої Екссцеленції благословення, яке, у формі апробаційного листа може бути сприйняте як підтвердження всього зробленого у зв’язку з цим наверненням. Ваша Екссцеленція розуміє ту небезпеку, яку становлять дії навернення для справи унії і для авторитету Святого престолу на

цих теренах. Перехід православного населення в римо-католицьку віру відбувався не добровільним шляхом, а примусово” [10, арк. 1]. Проте на жаль представники Ватикану проігнорували звернення А. Шептицького і не надіслали жодної відповіді. Отже, можна зробити припущення, що католицька церква в Польщі співпрацювала з тодішньою владою і в її завдання входила руйнація церков.

У цих непростих умовах греко-католицьке духовенство активізувало свою політичну діяльність, виступивши засновником низки політичних партій та організацій. 4 серпня 1920 р. з ініціативи Т. Галушинського, М. Гірняка та Ю. Пелешкевича засновано Українську християнську організацію (УХО), головою якої став ректор Львівської духовної семінарії Т. Галушинський, а неформальним лідером – єпископ Г. Хомишин, який докладав значних зусиль для фінансування цієї установи. Згідно з даними дослідника О. Єгрешія, митрополит виділяв на її утримання 1000 американських доларів [4, с. 325]. Найбільшого розповсюдження УХО досягла на території Львівського воєводства. Новостворена організація свою діяльність спрямовувала на захист церковних та політичних прав українського народу. Головне завдання вона вбачала в згуртуванні греко-католиків. Засновники організації наголошували на її аполітичності, але водночас прагнули співпрацювати з національними установами та політичними партіями християнського спрямування. У своїй політичній програмі її лідери відстоювали ідею автономії Галичини [4, с. 325].

УХО мала тісні зв'язки з Українським національно-демократичним об'єднанням (УНДО), яке активізувало свою діяльність з 1926 р. Ця політична організація була неоднорідною за своїм складом і мала три політичні угруповання. Перше з них представляли В. Левицький, П. Целевич та Р. Мудрий, які у своїй політичній програмі виступали за відродження української державності. Друге очолював Б. Бачинський, який майбутнє українців вбачав у автономії Галичини у складі Польщі. Третє репрезентував Є. Петрушевич, який бачив Україну в складі Радянського Союзу [4, с. 325].

Значною мірою УНДО підтримували греко-католицькі священнослужителі, які брали участь у його засіданнях. Усього до цієї партії входило 24 священники. Серед них був митрополит Й. Сліпий, який також сплачував внески на її утримання [10, арк. 2]. З 19 по 20 листопада 1926 р. відбувся другий з'їзд УНДО, на якому була визначена релігійна програма партії. У ній підкреслювалося, що греко-католицька церква повинна відігравати провідну роль у житті Західної України. УНДО засуджувало політику польської влади щодо церкви. У своїй програмі його діячі закликали духовенство до активної участі в громадському житті нації.

На початку 1930-х рр. польська влада продовжувала утиски проти українського населення. Закривалися культурно-освітні установи та навчальні заклади. На захист інтересів українського народу та греко-католицької церкви виступили ієрархи. Вони надіслали до Апостольської столиці протести, в яких засуджували діяльність польських урядовців. Їхні дії підтримали представники Ватикану, та жодного позитивного результату не було досягнуто.

Невирішеність політичних і релігійних питань дало поштовх для заснування митрополитом А. Шептицьким клерикальної організації – Українського Католицького Союзу (УКС), який виник 25 січня 1931 р. Мета цієї організації полягала в консолідації українського суспільства, захисті культурних прав та християнської моралі. До складу УКС входили і священнослужителі, і звичайні миряни. Серед них був єпископ Й. Сліпий, якого керівники партії дуже поважали і неодноразово запрошували на свої засідання. Поряд із політичними питаннями УКС займався виданням часописів “Мета” та “Неділя” [5, с. 32].

У 1930 р. греко-католицьке духовенство стояло і біля витоків заснування Української католицької народної партії (УКНП). Її основна політична програма базувалася на ідеях О. Назарука і була викладена у праці “Ідеологічні основи УКНП”. Основне завдання даної партії полягало у здобутті для Галичини автономії у складі польської держави [4, с. 326].

Варто відзначити, що з утворенням УКНП, УКС та УНДО посилювався конфлікт їхніх лідерів. Зокрема, керівник УКНП О. Назарук у своєму листі до єпископа Г. Хомишина заявляв: “УКС був як залежне спеціальне поставлення УНДО, як напівполітичний, напіврелігійний, що

і ми не могли проти нього виставляти своїх засад” [4, с. 325]. Далі вказувалося, що з УКС неможливо вести боротьбу через значний авторитет митрополита А. Шептицького.

Можна погодитися із думкою О. Єгрешія, що стосунки між А. Шептицьким та Г. Хомишиним були в цей час неоднозначними. Підтвердженням цього є лист від 21 листопада 1930 р., в якому єпископ Станіславівської єпархії вимагав пояснити, чому А. Шептицький під час святкової зустрічі в присутності священників всіх єпархій сказав: «Між Львівською архієпархією і Станіславівською повстала криза, яка щораз збільшується». Крім того, було відзначено, що у цьому винне станіславівське духовенство. Реагуючи на обвинувачення на свою адресу, митрополит А. Шептицький надіслав листа Г. Хомишину, в якому спростовував усі вищенадані факти, наголосивши, що він нічого поганого про духовенство єпархії Г. Хомишина не говорив [1, с. 190].

Важливим аспектом політичної діяльності греко-католицького духовенства була співпраця з Організацією українських націоналістів (ОУН), яка мала на меті визволення українців з-під польського панування. Проте 30-ті рр. ХХ ст. позначені значними суперечностями у взаєминах між УГКЦ і ОУН. Причиною цього була розбіжність позицій і поглядів щодо застосування збройної боротьби проти польського окупаційного режиму.

Єпископат УГКЦ офіційно неодноразово засуджував збройний терор ОУН як такий, що суперечить християнській етиці. Зокрема, 1931 р. у посланні греко-католицьких єпископів із приводу пацифікації зазначалось, що священнослужителі не підтримують терористичну діяльність вищевказаної організації, оскільки вважають, що такі дії йдуть в розріз з вченням Христової церкви [8, с. 12].

Відповідно соціальній доктрині греко-католицької церкви, вона мала бути лояльною по відношенню до державної влади. Але якщо політичний устрій не відповідав засадам християнської моралі і загальним інтересам громадян, ті, у свою чергу, мали виступити проти пануючої влади в державі [6, с. 893].

Проте деяка частина греко-католицького духовенства не поділяла такої виваженої позиції єпископату і таємно співпрацювала з ОУН, підтримуючи її діяльність. Одним із чисельних прикладів може слугувати діяльність священника О. Я. Чемеринського, який був одним із її провідних членів у середині 1930-х рр.

Діячі ОУН, які вважали збройну боротьбу єдиним справжнім шляхом до національного визволення, гостро засуджували ліберальну позицію духовенства, як шкідливу для українських національних інтересів. Вище греко-католицьке духовенство вбачало в терористичній збройній боротьбі ОУН порушення етичних засад християнської релігії і засуджувало її як таку, що суперечить моралі. Предметом критики з боку церкви стала не тільки політична практика, збройна діяльність ОУН та її ідеологічна програма. Активну позицію в цьому питанні зайняв єпископ Г. Хомишин. На його думку, головний недолік націоналізму полягав у тому, що він ставив націю понад усе, навіть понад віру в Бога. Єпископ був противником такої ідеології і методів його боротьби. Свідченням цього є його неодноразові протести проти українських націоналістів. Він займав лояльну позицію по відношенню до польської влади і відкидав радикальні методи боротьби українського націоналістичного підпілля. На його думку політичний терор може лише загострити ситуацію в Галичині. Єпископ аргументував це тим, українці не є державною нацією, а тому змушені бути лояльними до існуючої влади [5, с. 90].

А. Шептицький займав помірковану позицію щодо українських політичних партій. Він лише негативно відносився до ліворадикальних партій. Митрополит намагався консолідувати українське суспільство навколо греко-католицької церкви. Необхідно зазначити, що впродовж певного часу він не засуджував діяльність націоналістів і підтримував юнацтво, яке вирішило захищати свою Батьківщину, перебуваючи в лавах ОУН. Вперше А. Шептицький засудив націоналістичний провід у своєму листі «Святій справі не можна служити закривавленими руками», опублікованому в газеті «Мета» від 12 серпня 1934 р. У ньому він осуджував вбивство професора греко-католицької православної академії Івана Бабія. Митрополит

розкривав мотиви вбивства і зазначав: “Ім не подобалась виховна діяльність покійного. Вона була перешкодою в злочинній акції втягування шкільної молоді в підпільну роботу” [5, с. 98].

А. Шептицький, як і Г. Хомишин, не сприймав методи боротьби, які сповідував націоналістичний провід. Але в той час, коли Г. Хомишин засуджував все, що було пов’язано з націоналізмом, митрополит А. Шептицький зумів більш широко розглянути його сутність, побачити в ньому проблему української молоді, яку потрібно було зберегти для нації.

Найбільший резонанс в українському суспільстві викликала спроба єпископа Г. Хомишина нормалізувати українсько-польські взаємини. 1931 р. він написав пастирський лист «Про політичне положення українського народу в польській державі», у якому виклав бачення шляхів порозуміння українців із поляками. Таку ідею мала популяризувати створена за ініціативи Г. Хомишина Українська католицька народна партія [8, с. 15]. Програму українсько-польського порозуміння Г. Хомишина підтримали всі представники вищого римо-католицького духовенства. Зокрема, кардинал Каковський, архієпископ краківський Сапега, тарнівський єпископ Валендо та архієпископ Більчевський [8, с. 15].

Єпископ Г. Хомишин намагався нормалізувати українсько-польські стосунки у Галичині, щоб не допустити політичної пацифікації польської влади. Він вважав, що єдиною силою, яка могла підняти український народ із руїни, була католицька церква, а тому об’єднання УГКЦ з римо-католицькою церквою стало його головною метою.

Проте такі ідеї не знайшли підтримки у митрополита А. Шептицького, оскільки він був прихильником української державності, а не автономії. Позиції щодо нормалізації українсько-польських взаємин засуджували українські газети “Діло”, “Новий час”, “Громадський голос” та “Наш клич” [4, с. 324]. Польські політики використали його програму в своїх інтересах, провокуючи суперечності не лише серед єпископату, а й серед галицьких політиків.

Слід зазначити, що в умовах утисків з боку польської держави на землях Східної Галичини набували розповсюдження культурні та просвітницькі товариства. Активну участь в їх заснуванні брали представники духовенства. Так, 1930 р. папою Пієм XI був виданий указ про запровадження Католицької акції (КА), де зазначалося, що “КА належить до священничих обов’язків, з одного боку, і до християнського життя віруючих – з другого” [4, с. 324]. Її метою проголошувалося поширення християнської віри та моралі серед віруючих.

Уже 3 січня 1931 р. був прийнятий статут КА, згідно з яким її головне завдання полягало в об’єднанні усіх католицьких товариств. Керівництво КА покладалося на єпископат та Генеральний інститут. Директор цього інституту М. Дзерович у своєму листі до Г. Хомишина писав, що “просвітницькі товариства мають католицький характер і можуть стати визначальним чинником КА” [4, с. 325]. Окрім того, він прагнув створити в ряді єпархій представництва інституту. Проте такі ідеї не знаходили належної підтримки не лише серед священників, але й серед віруючих.

На думку львівського дослідника О. Бегена, найактивнішу свою діяльність інститут розгорнув у період з 1933 по 1934 рр. Керівництво даної організації залучало членів КА до влаштування різноманітних заходів. Так, завдяки спільним зусиллям були проведені такі акції як: “Українська молодь Христові” та “Місяць доброї преси” [1, с. 192].

Утворення КА не підтримав єпископ Станіславівської єпархії Г. Хомишин. На його думку, релігійна діяльність світського громадянства можлива лише в об’єднаннях, очолюваних церквою.

Саме тому єпископ розпочав формування культурно-просвітницького товариства релігійного типу, яке б, з одного боку, діяло паралельно зі світськими установами, а з іншого – займалося розвитком КА на території Станіславівської єпархії. За ініціативою єпископа, 3 березня 1934 р. засновано товариство “Скала”, покликане поширювати і розвивати освіту й культуру українського народу на основі Католицької церкви. Для цього передбачалося видавання книжок, часописів, проведення різноманітних вистав.

Тим часом частина українських громадян і священнослужителів не схвалили утворення товариства “Скала”, вбачаючи в цьому роз’єднання українського народу. Зі свого боку, Г. Хомишин у своєму зверненні до духовенства Станіславівської єпархії “Про організовані

основи католиків” просив підтримати це товариство. Він закликав до роботи над збільшенням чисельності священнослужителів, які поширювали б християнську мораль серед віруючих. Ставилося завдання створювати світські та культурні установи під керівництвом церкви [5, с. 111].

Отже, характерна особливість розвитку УГКЦ впродовж 1920–1939 рр. полягала в тому, що її діяльність відбувалася на окупованій польськими військами території Західної України. Це наклало відбиток на характер взаємин між УГКЦ і польською владою. Негативним проявом польської політики стало залучення віруючих до католицького обряду.

Доведено, що на захист релігійних прав українського народу виступила майже вся церковна ієрархія. Найбільш активну позицію в цьому питанні зайняв митрополит А. Шептицький.

Підкреслено, що під керівництвом глави церкви засновувалися політичні партії та організації. Проте часто відносини між ними та їх лідерами склалися непросто. Дбаючи про їх покращення митрополит намагався консолідувати всі партії навколо греко-католицької церкви для нормалізації взаємин у суспільстві.

Джерела і література:

1. Беген О. Діяльність Генерального інституту католицької акції в Галицькій митрополії 1931–1939 рр. *Історія релігій в Україні : наук. щорічник / упоряд.: О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Львів : Вид. від. Львів. музею історії релігії «Логос», 2006. Кн. 1. С. 187–196.*
2. Вітвіцький О. Духовенство УГКЦ у боротьбі за збереження національної свідомості українців Східної Галичини на початку 20-х рр. ХХ ст. *Український визвольний рух. Львів, 2005. № 4. С. 52–57.*
3. Єгрешій О. Взаємовідносини митрополита Андрея Шептицького і єпископа Г. Хомишина. *Галичина. 2000. № 4. С. 315–319.*
4. Єгрешій О. Суперечності між Українським Католицьким Сходом та Українською католицькою народною партією у 1930-х рр. генезис, зміст, наслідки. *Галичина. 2004. № 4. С. 320–328.*
5. Кошетар П. Українська греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900–1939 рр.). Київ, 2003. 124 с.
6. Лист митрополита Андрея Шептицького до Євгена Тіссерана з описом церковно-релігійного життя в Галичині під радянською окупацією. *Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Т. 1 : Церква і церковна єдність: документи і матеріали, 1893–1944 / за ред. А. Кравчука. Львів, 1995. С. 891–895.*
7. Мигович І. Уніатська церква і український буржуазний націоналізм. Київ : Вища школа, 1981. 142 с.
8. Пастирський лист Григорія Хомишина до Всечесного клиру і вірних Станиславівської єпархії про «Політичне положення українського народу в польській державі». Львів, 1921. 17 с.
9. Пилипів І. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького у міжвоєнний період. *Галичина. 2002. № 2. С. 308–312.*
10. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 201. Оп. 1 р. Спр. 86.

References:

1. Behen, O. (2006) Diialnist Heneralnoho instytutu katolytskoi aksii v Halytskii mytropolii 1931–1939 rr. *Istoriia relihii v Ukraini: naukovyi shchorichnyk; uporiad. O. Kyrychuk, M. Omelchuk, I. Orlevych. Lviv: In-t relihiieznavstva filii Lviv. Muzeiu istorii relihii, vyd-vo «Lohos», kn. 1, pp. 187–196. [in Ukrainian].*
2. Vitvitskyi, O. (2005) Dukhovenstvo UHKTs u borotbi za zberezhennia natsionalnoi svidomosti ukraintsiv Shkidnoi Halychyny na pochatku 20-kh rr. KhKh st. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh, no. 4, pp. 52–57. [in Ukrainian].*

3. Iehreshii, O. (2000) Vzaiemovidnosyny mytropolyta Andreia Sheptytskoho i yepyskopa H. Khomyshyna. *Halychyna*, no. 4, pp. 315–319. [in Ukrainian].
4. Iehreshii, O. (2004) Superechnosti mizh Ukrainyskym Katolytskym Skhodom ta Ukrainskoiu katolytskoiu narodnoiu partiieiu u 1930 kh rr. henezys, zmist, naslidky. *Halychyna*, no. 4, pp. 320–328. [in Ukrainian].
5. Koshetar, P. (2003) *Ukrainska hreko-katolytska tserkva v suspilno-politychnomu zhytti Halychyny (1900–1939 rr.)*. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Kravchuk A. red. (1995) Lyst mytropolyta Andreia Sheptytskoho do Yevhena Tisserana z opysom tserkovno-relihiinoho zhyttia v Halychyni pid radianskoiu okupatsiieiu (1995) In: *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi: zhyttia i diialnist*, t. 1 (Tserkva i tserkovna yednist: dokumenty i materialy, 1893–1944). Lviv, pp. 891–895. [in Ukrainian].
7. Myhovych, I. (1981) *Uniatska tserkva i ukrainskyi burzhuaznyi natsionalizm*. Kyiv: Vyscha shkola. [in Ukrainian].
8. *Pastyrskyi lyst Hryhoriia Khomyshyna do Vsechesnoho klyru i virnykh Stanyslavivskoi yeparkhii pro «Politychne polozhennia ukrainskoho narodu v polskii derzhavi»*. Lviv, 1921. [in Ukrainian].
9. Pylypiv, I. (2002) Ekumenichna diialnist mytropolyta Andreia Sheptytskoho u mizhvoiennyi period. *Halychyna*, no. 2, pp. 308–312. [in Ukrainian].
10. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi*. Fund 201, inventory 1 r, dossier 86. [in Ukrainian].